

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRLOGI
SEÝITNAZAR SEÝDI ADYNDAKY
TÜRKMEN DÖWLET MUGALLYMÇYLYK INSTITUTY

BERKARAR DÖWLETIŇ TÄZE EÝÝAMYNÝŇ
GALKYNYŞY: YLYM-BILIM ULGAMYNDÄ
BATLY GADAMLAR

Ylmy makalalar ýygyndysy

Türkmenistanyň Garaşsyzlygynyň şanly 33 ýyllygyna bagyşlanýar

Aşgabat
“Ylym” neşirýaty
2024

UOK 001+323 (575.4)

B 52

B 52 **Berkarar döwletiň täze eýýamynyň Galkynyşy: ylym-bilim ulgamynda
batly gadamlar.** Ylmy makalalar ýygyndysy. – A.: Ylym, 2024. – 420 sah.

Çapa taýýarlanlar:

Gurbangeldi Allaýarow, taryh ylmlarynyň kandidaty;
Peýzulla Hydyrow, biologiýa ylmlarynyň doktory.

Neşir üçin jogapkär:

Peýzulla Hydyrow, biologiýa ylmlarynyň doktory.

TDKP № 219, 2024

KBK 72+66.3 (2Tü)

© Türkmenistanyň Bilim ministrligi, 2024
© Seýitnazar Seýdi adyndaky Türkmen döwlet
mugallymçylyk instituty, 2024
© “Ylym” neşirýaty, 2024

“Ýurdumyzda kitaphana ulgamyny kämilleşdirmek, onuň enjamlaýyn tehiki binýadyny döwrebaplaşdyrmak barada uly işleri durmuşa geçirýäris” diýip belleýär [4].

Ýurdumyzda okyjylara ýokary derejede hyzmat edýän kitaphanalarymyzyň kitap goruny baýlaşdyrmak üçin ylmyň dürli ugurlaryna degişli kitaplar yzygiderli çap edilýär. Gadymy golyazmalarymyz täzeçe röwüşde neşir edilýär. Kitaphanalarymyz täze kitaplar bilen yzygiderli üpjün edilip durulýar. Tejribeli kitaphanaçylar okyjylara güler ýüz bilen hyzmat edýärler. Bu bolsa ýurdumyzda ösen kitaphana ulgamynyň ýola goýlandygundan habar berýär. Çünki Gahryman Arkadagymyzyň nygtaýşy ýaly, häzirki döwürde biz halkymyzyň taryhynda düýpli yz galdyran bu ylmy we medeni merkezleri gaýtadan dikeldýäris we watandaşlarymyzyň, aýratyn-da, ýaşlarymyzyň bilim almaga bolan yhlasyny giňden höweslendirýäris.

Watanymyzyň geljegi bolan ýaş nesillerimiz peder pentlerine eýerip, öz ylym-bilimini günsaýyn ösdürmegiň, barha kämilleşmegiň ugrunda barha önjejli zähmet çekýärler. Ýurdumyzyň çägendäki dürli kitaphanalarda yzygiderli okap, düşünjelerini baýlaşdyrýarlar.

Ýaş neslimiz üçin görelde mekdebi bolup, hyzmat edýär. Ýurdumyzda ähli döwürlerde ylym-bilimiň öýi hasaplanýan kitaphanalaryň we kitaphanaçylyk işiniň barha rowaçlanmagy bolsa ýaşlarymyzyň kämil şahsyýet bolup ýetişmekleri, ösen jemgyýetiň kemala gelmekligi üçin wajyp ädimleriň biridir.

EDEBIÝAT

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*: Älem içre at gezer. – A.: TDNG, 2011.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*: Döwlet guşy. – A.: TDNG, 2013.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*: Türkmenistan – Beýik Yüpek ýolunyň ýüregi. I kitap. – A.: TDNG, 2017.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*: Ömrümiň manysynyň dowamaty. – A.: TDNG, 2023.
5. Paýhas çeşmesi. – A.: TDNG, 2016.
6. *Saryhanow N.* Kitap. – A.: Türkmenistan, 1951.

**Jumamurat Baltaýew, filologiýa ylymlarynyň kandidaty,
Gurbangül Jumadurdyýewa, mugallym**

RUS EDEBIÝATY SAPAKLARYNDA TALYPLARYŇ SÖZLEÝİŞ ENDIKLERINI ÖSDÜRMEK

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň, Gahryman Arkadagymyzyň taýsyz tagallalary netijesinde ýurdumyzyň ähli pudaklarynda, şol sanda ylym-bilim ulgamynda beýik özgertmeler amala aşyrylýar. Bu özgertmeleriň esasy maksatlarynyň biri-de ruhy we beden taýdan sagdyn, giň dünýägaraýyşly,

maksada okgunly, öňdebaryjy tehnologiýalardan baş çykaryan, bäsleşige ukyply hünärmen ýaşlary ösdürip ýetişdirmekden ybaratdyr. Öňde duran maksatlary amala aşyrmakda häzirkі zaman talaplaryna laýyk gelýän häsiýetleri we başarnyklary özünde jemleýän döwrebap dilçi mugallymlary taýýarlamak derwaýys meseleleriň biridir. Bu wajyp wezipäni çözmekde edebiýat sapaklaryna aýratyn orun degişlidir. Çünki edebiýat sapaklarynda öwrenilýän çeper eserler talyp ýaşlaryň giň düşüňjeli, watansöýüji, zähmetsöýer, ata-babalarymyzdan miras galan ruhy gymmatlyklarymyza sarpa goýýan, söz sungatynyň baý, çuň many-mazmunly, täsirli, köpöwüşginli mümkinçiliklerinden ýerlikli, aýawly peýdalanyp bilýän hünärmenler bolup ýetismeklerinde bahasyna ýetip bolmajak hyzmaty ýerine ýetirýär.

Rus edebiýaty sapaklarynda talyplar diňe bir öwredijilik häsiýetli maglumatlary kabul etmek bilen çäklenmän, eýsem olar öz pikirlerini, duýgularyny, durmuşa bolan garaýyşlaryny sadadan düşnükli, täsirli, labyzly beýan etmek ukypalaryny, başarnyklaryny we endiklerini hem ösdürmäge giň mümkinçilikler alýarlar [2]. Bu bolsa, öz gezeginde, talyplara çeper eserleriň mazmunyny çuňňur özleşdirmäge, eserlerde ýazyjy-şahyrlar tarapyndan ussatlyk bilen ulanylan dürli çeperçilik serişdeleriniň ýerine ýetirýän hyzmatlaryna dogry düşünmäge we olary durmuşa ýerlikli, göwnejaý ulanmaga ýardam edýär [1]. Şu nukdaýnazardan mugallym edebiýat sapaklarynda talyplaryň sözleýiş endiklerini, başarnyklaryny ösdürmäge gönükdirilen ähli usullary, tärleri we mümkinçilikleri ýerlikli, netijeli peýdalanmaga çalyşmalydyr.

Ylmy gözegçiliklerimiziň we iş tejribesiniň görkezşi ýaly, şeýle usullar, tärler talyplaryň sözleýiş endiklerini hem-de başarnyklaryny ösdürmekde uly ähmiýete eýedir. Mysal üçin, eseriň yordumy, many-mazmuny, gurluşy we çeper keşpler ulgamy barada gürründeşlik geçirmek; eseriň çuňňur ideýa-mazmunyny açyp görkezýän parçalary labyzly, çeper okamak; eserde duş gelýän, talyplar üçin düşnüksiz sözleriň, söz düzümleriniň üstünde işlemek; eseriň ol ýa-da beýleki gahrymanynyň hereketlerine, pikirlerine, durmuş pelsepesine talyplaryň özbaşdak garaýyşlaryny ýüze çykarmaga mümkinçilik berýän edebi jeddeleri guramak, talyplaryň eseriň mazmuny, yordumy boýunça özbaşdak düzen meýilnamasy esasynda döredijilikli gürrüň bermeklerini gazanmak ýaly usullar bir tarapdan, talyplara täze tema girişmäge ýardam etse, ikinji tarapdan, olara mugallym bilen gürründeşlik döwründe eseriň döreýiş taryhy, many-mazmuny we onuň gahrymanlary barada öz pikirlerini, garaýyşlaryny beýan etmäge mümkinçilik berýär.

Şeýle-de sapak döwründe eseriň mazmuny boýunça talyplar tarapyndan önünden taýýarlanylýan kiçijik sahnajyklary rollarda ýerine ýetirmek, talyplaryň oý işi hökmünde tabşyrylan ýumuşlar esasynda toparlaýyn prezentasiýalary, edebi taslamalary taýýarlamak we olar boýunça çykyşlaryny guramak ýaly işler hem talyplaryň sözleýiş endiklerini ösdürmäge gönükdirilen netijeli usullardyr.

Çeper eseriň ol ýa-da beýleki gahrymanynyň sözleýiş dil aýratynlyklaryny häsiýetlendirýän çeperçilik serişdeleriniň ýekebara, ikibara we toparlaýyn derňewini geçirmek, ara alyp maslahatlaşmak we netije çykarmak, eseriň gahrymanlarynyň gapma-garşylykly-kontrast portretini dilden ýa-da ýazuw üsti bilen beýan etmek, olaryň çeper portretini awtoryň tekstine ýakyn tarzda ýatdan suratlandyrmak başamygyny ösdürmek ýaly döredijilik häsiýetli işleri hem netijeli döwrebap usullaryň biri hökmünde görkezmek bolar.

Edebiýat sapaklarynda çeper eseriň ideýa-mazmunyny açyp görkezýän türkmen we rus halklarynyň asyrlarboýy sünnäläp döreden, olaryň milli aňyýetini, häsiýetlerini şöhlelendirýän atalar sözünü, nakyllary, dumukly söz düzümlerini tapmak, olary iş depderlerine ýazmak we mazmunyna düşündiriş bermek, sözleýişde ýerlikli peýdalanmak talyplaryň sözleýiş endiklerini ösdürmekde has zerurdyr. Meselem, A. S. Puşkiniň “Kapitan gyzy” eseriniň, D. I. Fonwiziniň “Ulalyp oňalmadyk” komediýasynyň, M. Ý. Lermontowyň “Msyri” poemasyynyň ideýa-mazmunyny açyp görkezýän türkmen we rus halklarynyň dürdäne nakyllarynyň hem-de atalar sözünüň talyplar tarapyndan ekwiwalentleriniň mysal hökmünde getirilmegi olaryň şol eserleriň mazmunyny çuňňur özleşdirendiklerine şaýatlyk edýär.

Sapak döwründe çeper eseriň many-mazmunynyň talyplar tarapyndan çuňňur özleşdirilmeginiň ahyrky tapgyrynda olaryň eserden alan täsirlerini şöhlelendirýän kiçi göwrümlü düzmeleri, liriki oýlanmalary mugallymyň gözegçiliginde ýazmagy-da talyplaryň sözleýiş endiklerini, başamyklaryny, dil baýlygyny ýazuw üsti bilen ösdürmegiň ygtybarly tärleriniň biridir.

Işiň gidişinde rus edebiýaty sapaklarynda talyplaryň sözleýiş endiklerini, başamyklaryny ösdürmäge gönükdirilen usullaryň we tärleriň mugallym tarapyndan ulanylyşyny anyk mysallar arkaly öwretmek ýola goýuldy.

Mysal üçin, “Rus dili we edebiýaty” hünäriň birinji ýyl talyplary bilen “Rus edebiýaty boýunça praktikum” dersi boýunça XIX asyryň beýik rus ýazyjysy L. N. Tolstoýyň “Kawkaz ýesiri” eseriniň ideýa-mazmun, gurluş özboluşlylygy, onda çeperçilik serişdeleriniň ulanylyş aýratynlyklary derňelende, olaryň sözleýiş endiklerini, başamyklaryny ösdürmek wezipesi hem wajyp ähmiýete eýe bolýar. Talyplaryň hekaýanyň gahrymanlary Žiliniň we Kostyliniň gapma-garşylykly häsiýetnamasyny düzmegi ýekebara, ikibara we toparlaýyn görnüşlerde dilden ýa-da ýazuw üsti bilen ýerine ýetirmekleri, birinjiden, eseriň ideýa-mazmunyny, gahrymanlaryň içki ruhy dünýäsini, durmuşa bolan garaýyşlaryny, häsiýetlerini açyp görkezýän bolsa, ikinjiden, talyplaryň sözleýiş dil baýlygyny, sözleýiş endiklerini ösdürmäge ýardam edýändigini anyklanyldy.

Şunuň ýaly usullary XIX asyryň beýik rus şaýrlary M. Ý. Lermontowyň “Biziň zamanamyzyň gahrymany” romanynyň gahrymanlary Peçoriniň we Gruşniskiniň, A. S. Puşkiniň “Kapitan gyzy” eseriniň gahrymanlary Grinýowyň we Şwabriniň, beýik rus ýazyjysy I. S. Turgenewiň “Aýdymçylar”, “Duşuşyk” hekaýalarynyň baş

gahrymanlarynyň deňeşdirme häsiýetnamasy seljerilende-de ýerlikli we netijeli ulanyldy.

Rus edebiýaty sapaklarynda talyplaryň sözleýiş endiklerini, başarnyklaryny ösdürmäge gönükdirilen usullaryň we tärleriň ulanylmagy olaryň ýetişiginde oňyn netijeleriň gazanylmagyna getirýändigini anyklanyldy.

Sapakda mugallym tarapyndan talyplaryň sözleýiş başarnyklaryny ösdürmäge gönükdirilen usullaryň utgaşykly ulanylmagynyň, onuň döredijilik matlaby we iş tejribesi bilen baglanyşyklydygy ýüze çykaryldy.

EDEBIÝAT

1. Современный урок русского языка и литературы. Под ред. З. С. Смелковой. – М., 2003.

2. Совершенствование преподавания литературы в школе. Под ред. Г. И. Беленького. – М., 2005.